

Абдумалик Адихамович ЭГАМОВ,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
таянч докторанти

ТАСАВВУФИЙ ТАФСИРЛАР ТАРИХИ

ИСТОРИЯ СУФИЙСКИХ ТАФСИРОВ

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF SUFI TAFSIRS

Аннотация: Ўзбекистондан етишиб чиққан алломалар ислом илмларининг ҳамма соҳалари бўйича улкан ишларни амалга оширганлар. Ҳадис, ақида, фикҳ, тафсир ва бошқа йўналишлар қаторида илмлари ҳам юртимизда камол топди. Ушбу мақолада юртимиздан чиққан буюк мутасаввуф олими, кубравий таълимотининг асосчиси Нажмиддин Кубро, унинг ҳаёти ва тасаввуфий Қуръон тафсири ҳақида маълумот берилади.

Калит сўзлар: Қуръони карим, тафсир, ҳадис, ақида, фикҳ, тасаввуф, тариқат, муфассир, таъвил, сура, аят.

Аннотация: Ученые, выросшие в Узбекистане, проделали большую работу во всех областях исламской науки. Наряду с хадисами, вероучением, юриспруденцией, тафсиrom и другими областями в нашей стране также получили развитие науки суфизма. В данной статье представлена информация о великом ученом-мистике из нашей страны, основателе кубравийской доктрины Наджмиддина Кубро, его жизни и толковании мистического Корана.

Ключевые слова: Коран, тафсир, хадис, ақида, фикх, тасаввуф, тариқат, муфассир, тавил, сура, аят.

Abstract: Scholars from Uzbekistan have done a great job in all areas of Islamic science. Along with hadith, aqeedah, Islamic jurisprudence, tafsir and other areas, the sciences of sufism have also developed in our country. This article provides information about the great mystic scholar from our country, the founder of the Kubravian doctrine Najmiddin Kubro, his life and the interpretation of the mystical Qur'an.

Key words: Koran, tafsir, hadith, akida, fiqh, tasawwuf, tarikat, mufasssir, tawil, surah, ayat.

Юртимиз мустақилликка эришгач, маънавий кадриятларимиз, хусусан, диний кадриятларимизни тадқиқ қилиш учун кенг имкониятлар яратилди. Инсоннинг руҳий-маънавий юксалиши учун қайгуриб келган мутафаккирларимизнинг ижодий фаолияти ва ёзган асарларини ўрганиш йўлида хайрли саъй-ҳаракатлар бошланди. Шулар қаторида маънавиятимиз учун аҳамиятли бўлган кубравия, яссавия, нақшбандия тариқатларининг шаклланиш жарёни, тарихий ўрнини кўрсатиб берувчи бир қатор изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, тасаввуф адабиёти холисона тадқиқ этилмоқда, тасаввуфнинг инсонпарварлик ғоялари билан уйғунлашиб, жаҳоншумул шеърӣ асарларнинг пайдо бўлишига туртки бўлгани кенг қўламда таҳлил қилинмоқда.

Тасаввуф ғоялари бир бутунлиқни ташкил этадиган умуминсоний маданиятнинг таркибий қисмидир. Тасаввуф ўз даврида бутун ислом оламини забт этиб, мусулмон кишиларининг руҳий дунёсини бойитди, ахлоқини тарбиялади ва барча қадимий шаҳарларда хонақоҳлар қурилди, йўлларда работлар, зовиялар қад кўтарди. Хонақоҳ ва работларда пиру-устозлар кўплаб шогирдларни тарбия қилиб маънавий камолотга етказди. Шу тариқа тасаввуф мусулмон мамлакатлари ижтимоий-маънавий ҳаётига чуқур кириб борди, фан, маданият ва адабиёт ривожига катта ижобий таъсир кўрсатди.

Тасаввуф – диний эътиқод, ҳикмат (фалсафа), бадий ижод омухталигидаги ҳиссий-тафаккурий таълимотдир. Шунинг учун бўлса керак, бугунги кунда ҳам тасаввуф шеърӣятига қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Нафақат шарқликлар, балки жаҳондаги турли китъаларда яшовчи маънавий чашмалардан баҳра олишни истаган одамларнинг бу таълимотга иштиёқмандлиги, ўнлаб тасаввуфий асарларнинг таржима қилинаётгани, Агтор, Румий, Насимий, Машраб каби суфӣй шоирларнинг асарларига эътибор кучаяётгани фикримизни тасдиқлайди. Тасаввуфда турли йўналишлар, яъни зоҳидона тасаввуф, орифона тасаввуф ва риндона тасаввуф окимлари бўлгани каби сўфӣйлар ҳам турли қарашларга эга эдилар. Улар орасида зоҳидлар, мўътадил орифлар, исёнкор ошиқлар, девоналар, дарбадар қаландарлар, донишманд файласуфлар ҳам бўлган. Тасаввуф тарихига назар ташлар эканмиз, ислом динидаги мазҳаблар ва қарашлар хилма хиллиги сўфӣйлар ҳаёти ва дунёқарашига

таъсир этиб турганини кўрамир[1].

Тасаввуф - комиллик йўли, миллий, маънавий мерос, умуминсоний қадрият ҳамдир. Тасаввуф инсонпарварлик ғояларини тарғиб этувчи фалсафий таълимотлар билан узвий боғланган. Тасаввуф инсоннинг моҳияти, жамиятда тутган ўрни, ҳалоллик, меҳнат, виждон, иймон каби хислатларни фалсафий таҳлил этишнинг ўзига хос йўли бўлса, Нажмиддин Кубро янги йўналишга асос солган буюк мутафаккир алломадир. Ўз замонасининг «қутби» дея улуғланган буюк ватанпарвар, хивалик шайх Нажмиддин Кубро тасаввуфнинг машҳур тариқатларидан бири бўлган Кубровийлик тариқатининг асосчисидир. Нажмиддин Кубронинг бой маънавий меросини ўрганиш, тадқиқ этиш орқали тарихимиз, маданиятимиз, миллий қадриятларимизнинг нақадар мумтоз ва улуғворлиги, у зотнинг ҳаёти ўзлигини англаб етган инсон учун ибрат ва сабоқ эканлигини ҳис этилади.

Кубровий тариқати шайхларитомонидан бир қатор мутасаввуфлар тарбияланган. Жумладан, Маждиддин Бағдодий, Саъдиддин Ҳамавий, Бобо Камол Жандий, Сайфиддин Боҳарзий, Нажмиддин Розий ва бошқа машҳур шогирдлар етишган.[2]

Нажмиддин Кубро қаламига мансуб илм-фаннинг турли соҳаларига оид асарлари мавжуд бўлиб, у бу асарлари орқали инсон поклиги, илоҳий маърифат учун кураш, дунёвийлик билан илоҳийликни уйғунлаштириш, мардлик ва маънавий юксалишдан сабоқ берди. Унинг қуйидаги китоблари мавжуд: «Таволиъ ут-танвир», «Ар-Рубоъийёт», «Сиррул ҳадас», «Рисола мин муаллафоти Нажмиддин Кубро», «Ал-усули ал-ашара» («Тасаввуфнинг ўн асоси»), «Рисола илал хоим ил-хоиф мин лавмати ил-лоим» («Маломат қилувчининг маломатидан қўрқувчи ошиқ-рисоласи»), «Ҳидоят ут-толибийн» («Илм ўрганувчиларга тўғри йўл кўрсатиш»), «Адаб ул-муридийн» («Муридлар одоби»), «Сакинат ус-солиҳийн» («Солиҳларнинг сокинлиги, ороми»), «Минҳож ус-соликийн» («Солиқларнинг ёруғ ва равшан йўли»), «Истилоҳ ус-суфиййа» («Тасаввуф истилоҳлари»), «Одоб ус-сулук» («Сулук одоби ҳақида»), «Айн ул-ҳаёт» («Ҳаёт бўлоғи»), Тафсир ул-Қуръон (12 жилдлик Қуръон тафсири) [3]. аммо бу асар хали бизларга номаълум «Ат-таъвилот ан-Нажмийя фит-тафсирил ишорий ас-сўфий» («Сўфийликка ишора қилувчи тафсир ҳақида Нажмиддин Кубронинг таъвили») деб номланади. Бу асарнинг қўлёзма нусхаси

Байрутда «Дор ал-кутуб» кутубхонасида сақланади[4]. Бу асар 2009 йил муҳаққиқ Аҳмад Фарид ал-Язидий томонидан таҳқиқ қилиниб, Ливаннинг Бейрут шаҳрида «Дор ал-кутуб ал-илмийя» нашриётида чоп этилган. Асар олти жуз бўлиб, саҳифалар сони 2464 та ва ҳажми 17х24. Нажмиддин Кубронинг қўлёзма асари «Моида» сураси билан бошланиб, «Нисо» сураси билан тугалланган.

Нажмиддин Кубро буюк мутасаввуф олим бўлиши бир қаторда улуғ муфасссир ҳам бўлган. Бунга юқоридаги асари ҳам далил бўла олади.

Тафсир сўзининг луғавий маъноси «изоҳ», «шарҳ»дир. Арабларда илмий, фалсафий асарларга ёзилган шарҳлар ҳам тафсир деб аталган. Лекин истелоҳда «тафсир» Қуръондан кўзланган мақсадни инсон ўз ақли даражасида тушуниб, бошқаларга ҳам тушунтириб бериш, деб таърифланган[8]. Қуръонда ҳам «тафсир» - «шарҳ» мазмунида қўлланилган. Бу оятда **«Улар сизга бирон мисол келтирсалар албатта, Биз сизга ҳақ ва энг гўзал шарҳни келтириб қўйдик» (Фурқон 33 оят)[7].** Шунингдек тафсир сўзи билан боғлиқ яна бир ибора «таъвил» сўзи мавжуд бўлиб, у ҳам тафсир қилиш, шарҳлаш маъноларини билдиради.

Тафсир ва таъвил ҳақида имом Ал-Мотурудий шундай деган: «Тафсир бу сўзнинг маъноси қатъий мана шу дейиш ва Аллоҳ ўша сўздан мана шуни назарда тутган деб, гувоҳлик беришдир. Агар бунга далил бўлса, у ҳолда сўзи тўғри, акс ҳолда, у фақат ўзининг раъйи билан тафсир қилган бўлади. Бу ман этилган. Таъвил эса, бирор сўзнинг тахминий маъносини келтириб уни қатъий деб айтмай ва Аллоҳни назарда тутгани мана шу, деб гувоҳлик бермаган ҳолда ўша маънони бошқа маънолардан устун қилишдир.» [5].

Тафсир икки хил бўлиб, «Зоҳирий» ва «Ботиний» тафсирларга ажралади. «Зоҳирий» тафсирда оятларнинг луғавий маъносига эътибор берилса, «Ботиний» тафсирда оят калималарининг зоҳирий маъносидан ташқари ботиний маънолари ҳам борлигига эътибор қаратилади.

Илгари ҳадислар таркибида бир боб сифатида зикр этиб борилган Қуръонга шарҳлар замон талабларига тўлиқ жавоб бермай қўйди. Муфасссирларнинг тафсир асарларининг кириш қисмида араб тилини билмаган, оятнинг нозил бўлиш сабаблари, ҳадисларни билмаган кишиларнинг Қуръон ояти ҳақида фақат ўз фикрларидан келиб чиқиб шарҳлашлари мумкин эмаслиги кўп зикр қилинган. Бу

борада Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) Ибн Аббосдан ривоят қилинган (32,33) куйидаги ҳадиси шарифлари мавжуд: **«Ким Қуръонда илмисиз бир гапни айтган бўлса, дўзахдаги ўрнидан жой олаверсин»**[6]. Абу Лайс ас-Самарқандийнинг «Ҳеч ким араб тилини, оятни нозил бўлиш сабабларини билмай туриб ўз-ўзича тафсир қилиши мумкин эмас», деган сўзлари юқоридаги ҳадисга мувофиқ бўлади [5].

Тафсир илмисиз Қуръонни англаш, тушуниш, тафаккур қилиш мумкин эмасдир. Қуръони каримнинг бир неча жойида ҳам оятларни тафаккур қилиш, улар ҳақида мулоҳаза қилиш, маъноларини билишга тарғиб қилинади. Жумладан, «Нисо» сурасининг 82-оятида шундай дейилади: **«Қуръонни тадаббур - тафаккур қилмайдиларми? Агар у Аллоҳдан бошқасининг ҳузуридан бўлганида унда кўплаб ихтилофларни топар эдилар»** [7].

XI XII асрларда Қуръонни шарҳлашда раъй ижтиҳодни ишлатиш кенг тус ола бошлади. Бунга мисол қилиб Нажмиддин ар-Розий (1177-1256 йй.), Абу Муҳаммад Рўзбаҳон (1128-1209 йй. Эрон), Саййид ибн Аъробий (1165-1240 йй. Дамашқ), Нажмиддин Кубро (1145-1221 йй. Хива)ларни келтириш мумкин. Илгариги даврдан фарқли равишда оятларни шарҳлашда олимлар қатор ривоятларни келтирмай, балки айрим ҳоллардагина уларни келтира бошладилар. Бундан албатта Қуръонни шарҳлашда бутунлай ривоятлардан истефода этилмай қолди, деган фикр келиб чиқмайди. Олимлар илгари зикр этилган ривоятларни қайтармай, оят шарҳини ривоятлар мазмунига зид бўлмаган, балки мувофиқ келадиган тарзда ўз сўзлари билан шарҳлашга ўтдилар. Шайх Муҳаммад аз-Заҳабий «Ат-Тафсир вал муфассирун» асарида шундай дейди: «Ишъорий тафсир - Қуръонни пайғамбаримизга нозил бўлиши билан боғлиқдир». бунга мисол қилиб куйидаги оятни келтирадилар: **«Анави қавмларга нима бўлдики, гапни тушунай демайдилар?!» (Нисо 78)** [4].

Тафсир мусулмонларнинг илоҳий китобини шарҳлагани боис Қуръоннинг маъно-мазмунини тушуниш ва ўрганишда унга доимо зарурат туғилади. Шу сабаб, тафсир илми диний илмлар ичида мўътабар саналиб келинган, ҳамда муфассир, мутакаллим, факих, муҳаддис каби кўплаб олимлар томонидан пухта ўрганилган. Ҳозирги замон исломшунослри ҳам уни асосий тадқиқот объекти қаторига киритганлар. Шу

жумладан бизнинг диёримизда ҳам тафсир илмини ўрганишликка давлатимиз тарафидан кенг имкониятлар яратилган.

Қуръонни тадаббур қилиш яъни уни чуқурроқ англашга интилиш жуда зарур ишдир. Исломни билмоқчи билан одам, ҳақиқатни англамоқчи бўлган шахс бевосита Қуръони каримга мурожаат қилмоғи керак. Қуръонга мурожаат этиб, уни тадаббур қилиб кўрган одам ҳақиқатни англаб етади. У илоҳий китобдир, уни илоҳийлигини тадаббур қилган одам буни дарҳол англайди. Чунки, Қуръонни жиддий ўрганишга кирган одам унда ҳеч қандай зиддият йўқлигини англайди[10]. Тафсир илмини пухта ўрганиб, бугунги кунда Қуръон оятларини ўзларини нотўғри қарашлари билан талқин қилаётганларга раддия беришда тафсир илмини билишлик жуда муҳим саналади. Бунда тафсир илмига оид асарларни илмий таҳлил қилиш ва улардаги муҳим масалаларни ёритиб бериш ҳамда уни омма муомаласига киритиш тадқиқотчиларнинг олдида турган муҳим вазифадир. Бу билан Қуръони карим маъноларини асл ҳолда тушунишлик, динимизни софлигини сақлашлик ва инсонларнинг ислом динини асл моҳиятини тўғри англашликда муҳим омил бўлади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Тасаввуф тарикатлари тарихи. Ўқув методик мажмуа. – Т.: Тошкент ислом университети 2011. Тузувчи: «Исломшунослик» кафедраси доценти, т.ф.н. Иброҳим Усмонов.
2. Комилов Н. Тасаввуф. – Тошкент: Моварауннаҳр, 2009.
3. Исҳокова З. Шайх Нажмиддин Кубро. –Т.: Ўзбекистон, 2013.
4. Таъвилоти Нажмийя. –Ливан: Дорул кутуб ал-илмийя, 2009. – Б. 19.
5. Абдуллаев А.Г. Абу-л-Лайс ас-Самарқандийнинг Моварауннаҳр тафсирунослигида тутган ўрни. Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзишган диссертация. –Т.: 2007. – Б. 24-38.
6. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ҳадис ва ҳаёт. 28-жуз. – Т.: 2016. – Б. 10.
7. Абдулазиз Мансур. Қуръони Карим маъноларининг таржимаси ва тафсири. –Т., 2009.
8. Махсудов Д. Моварауннаҳр Ҳанафий мазҳаби тафсири (XIII-XV асрлар). –Т., 2019. – Б. 23.
9. Аҳмад Фарид ал-Мазидий. Ат-Таъвилот ан-Нажмийя. – Бейрут: Дор ул-кутуб ал-илмийя, 2009.
10. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол. 1-жуз. Т., 2017. -562 б.